

Et andet syn på dansk diplomati

AF

BO LIDEGAARD

Carl-Axel Gemzell griber i sin kritik fat i selve det spørgsmål, afhandlingen forsøger at besvare: Hvorfor optrådte Kauffmann som han gjorde? Hvilken rolle spillede hans personlige baggrund, diplomatiske erfaringer og hans aktuelle politiske og økonomiske interesser? Og hvordan vekselvirkede summen af disse med hans omgivelser og hans tid? Gemzell argumenterer for alternative tolkninger af konkrete begivenhedsforløb og underbygger i flere tilfælde disse med materiale, der ikke er indgået i min undersøgelse – herunder bl.a. med svenske diplomaters samtidige vurderinger af Kauffmann og hans optræden. Hermed komplementeres, nuanceres – og befæstes billedet af Kauffmann i dansk diplomati, og jeg skylder Gemzell tak for på en række punkter at have bidraget med nyt kildemateriale til belysning af særlig Kauffmanns tidlige udenrigspolitiske orientering.

På to nok så afgørende punkter drager Gemzell imidlertid væsentlige aspekter af afhandlingens syntese i tvivl: Han sætter spørgsmålstegn ved det kildemæssige grundlag for mine konklusioner vedrørende den unge Kauffmanns (udenrigspolitiske) politiske orientering – og han foreslår en alternativ overordnet tolkningsramme for hele forløbet: Kauffmann som »alliancepolitiker« og som i høj grad drevet af sine aktuelle (herunder personlige pekuniære) interesser.¹

¹ Hvad særlig angår Kauffmanns økonomiske forhold og hans eventuelle engagement i våbenhandel til Kina før og under anden verdenskrig, forsøger jeg i afhandlingen at fremlægge den dokumentation, det er lykkedes at opdrive. Selv om der unægtelig er meget, der tyder på, at Kauffmann var dybt involveret i finansielle transaktioner med både Erik Nyholm og T.V. Soong under krigen, må det også konstateres, at intet i det materiale, jeg har set, utvetydigt dokumenterer en sådan forbindelse. Tilsvarende med Kauffmanns forbindelse til amerikanske efterretningsorganisationer. Det, som står fast, er, at Kauffmann gennem en lang årrække personligt kendte og ved givne lejligheder også hjalp personer, der var centralt placeret i amerikanske efterretningsaktiviteter. Hans personlige venskab med Adolf Berle og – noget fjernere – med Allen Dulles er kun de mest iøjnefaldende eksempler. Men heller ikke her er det efter 1925 lykkedes at finde *the smoking gun*. Om, og i givet fald på hvilken måde, Kauffmann selv har været aktivt involveret i efterretningsarbejde, udover turen til Mongoliet i 1925 og hans medvirken til Nyholms kom-

Den unge Kauffmanns holdninger

Jeg har i afhandlingen ikke forsøgt at lægge skjul på vanskelighederne ved at kildebelægge særlig en *ung* diplomats holdninger, som typisk kun vil komme til udtryk »mellem linierne« i hans eller hendes indberetninger, depecher – eller sekretariatsarbejde. Sådanne skrifter er normalt uhyre vanskelige at afkode, særlig uden et intimt kendskab til den samtidige bureaukratiske og politiske kontekst. Omvendt skal man være varsom med at skylle barnet ud med badevandet. Nok kan man ikke uden videre slutte fra den enkelte depeche til gesandstens egen politiske overbevisning. Men enhver, der har arbejdet tæt på et bureaukrati, ved omvendt, at man i høj grad vil se den enkeltes holdninger afspejlet i den pågældendes indberetningsvirksomhed – et forhold som da også eksemplarisk kommer til udtryk i det skift i indberetningerne fra Rom, der fulgte med gesandtskiftet i 1924.

Er man som forsker overladt alene til sådanne officielle indberetninger, må man forsigtigt udlede tendenser, som »anes« og »antydtes«. Kun i den udstrækning sådanne kan bestyrkes af andre forhold eller ses bekræftet senere i den pågældendes udviklingsforløb af klarere markeringer eller personlige alliancer, kan der være grundlag for noget mere håndfaste konklusioner. Min *antagelse* om, at Kommissionen 1919-21 udøvede *en vis påvirkning* på den unge Kauffmann styrkes af, at Kauffmann også i samtiden i høj grad blev personligt identificeret med nyorienteringen og dybt involveret i dens administrative gennemførelse, sådan som det fremgår af hans personlige brevvekslinger fra februar 1921 og af den vedvarende myte om, at det i 1921 var den almægtige »Henrik«, der bestemte udeposternes skæbne, som også hans rundrejse på Balkan før Rom viser. Den styrkes også af afsløringen af, at Kauffmann var finansielt engageret i Landmandsbankens tvivlsomme transaktioner og nær personlig ven med en af bankens direktører, Frederik Rothe, at han tog stilling for Glückstadt i det kontroversielle spørgsmål om Genua-konferencen i 1922, at han blev kommissionsformandens O.C. Scavenius' protegé og af, at han fremover i tjenesten engagerede sig tæt med netop de erhvervskredse, kommissionsrapporten lagde op til nærmere forbindelse med. Det er i dette perspektiv af den videre udvikling, at de første mere forsigtige antagelser i konklusionen kan strammes til, at det er *sandsynligt*, at Kauffmann også personligt *sympatiserede* med kommis-

mandogruppe, vil formentlig først kunne dokumenteres, hvis og når de berørte efterretningsarkiver åbnes. På den baggrund er jeg utilbøjelig til at drive disse pointer helt så langt, som Gemzell synes at lægge op til.

sionsrapportens nyorientering i retning af det kommercielle og erhvervsorienterede. Undersøgelsen er ikke statisk. Og netop hvis man skal søge at afdække den mere grundlæggende »habitus«, Gemzell efterlyser, er en konkluderende helhedsbetragtning nødvendig. Og den må, på baggrund af undersøgelsens afdækning af det samlede udviklingsforløb, tolkes som en sandsynlig sympati – også i den tidlige fase.

Tilsvarende med Kauffmanns manglende ideologiske afstandtagen til den italienske fascisme, som klart skinner igennem hans indberetningsvirksomhed fra Rom. Mit argument er her, at Kauffmann *også* har den indenrigspolitiske situation i Danmark og magtkampen i udenrigsministeriet i tankerne, når han formulerer sig om fascismen. Det kan ikke have undgået at påvirke Kauffmann, at *dén* i udenrigsministeriets ledelse, han stod nærmest, O.C. Scavenius, blev »gået« i de samme dage, som Mussolini marcherede mod Rom. Det må også have påvirket ham, at den vestligt orienterede udenrigsminister, Harald Scavenius, inden årets udgang var udskiftet med en stråmand indsat af H.N. Andersen med opbakning fra den Christian X, som to år forinden under Påskekrisen havde demonstreret, at parlamentarisme ikke var et ubrydeligt princip i Danmark. De vinde, der blæste fra København på netop denne tid, var derfor ikke nødvendigvis entydigt demokratiske – hvad også den af Gemzell fremhævede hjemlige stiltiende indforståelse med Kauffmanns depecher fra Rom bærer vidnesbyrd om. Der er derfor god grund til at konkludere, at den forsigtige forståelse for fascismen som nationalt udviklingsprojekt, der udtrykkes i depecherne, *også* må ses som udtryk for *usikkerhed* om, hvilken vej udviklingen ville gå hjemme – uden at det dermed er antydnet, at Kauffmann på nogen måde lagde afstand til demokratiet i Danmark. At Kauffmann *stod fjernt* fra den videre udvikling hjemme i den udenrigspolitiske forvaltning var en logisk konsekvens af hans fjerne post og personligt kølige forhold til den første »store« politiske udenrigsminister, P. Munch.

Mens jeg således ikke bruger erfaringerne fra Rom som grundlag for slutninger vedrørende Kauffmanns holdning til den hjemlige udvikling, finder jeg i hans holdningsmæssige linie fra Rom til hans usædvanligt nære forhold til Chiang Kai-sheks totalitære nationalisme belæg for konklusionen om, at Kauffmann gennem sin optræden i Rom og Peking afslørede en *grundlæggende forståelse af fordelene ved en stærk styrende hånd* og dermed for min afvisning af, at det er i et ideologisk betonet forsvar for det parlamentariske demokrati, man skal finde drivkraften for Kauffmanns optræden.

Gemzell kritiserer – med rette – fremstillingen af Oslo-tiden for at være »tynd«. Denne magerhed afspejler hverken mangel på diplomatisk

dokumentation fra perioden – eller manglende arbejde med den. Appetitten er bestemt til stede, men Kauffmanns indberetninger fra Oslo-tiden er usædvanligt anonyme. Bedre bliver det ikke af, at det ikke er lykkedes at identificere kildemateriale, der for alvor kan belyse de sider af Kauffmanns virke, som han *ikke* indberettede om, aktiviteter som for Kina- og Washington-tiden sætter depecherne i relief. Jeg må derfor indskrænke mig til den mere ubestemte fornemmelse af »en tone af tvivl«, som ikke kun udspringer af gesandstens kvalitative vægtning af den Munch-kritiske norske opinion i sine depecher, men nok så meget af hans rapporter om sin afskedssamtale med Kong Haakon, som ikke var enig med Munch i, at Danmark kunne holde sig uden for en kommende europæisk storkrig, og om hans tiltrædelsessamtale med præsident Roosevelt, som var enig med Kong Haakon. Disse samtaler synes Gemzell mærkeligt nok helt at overse, selv om Kauffmanns pointering af de to statsoverhoveders uenighed med den danske udenrigsministers vurdering af situationen næppe er tilfældig. Det, som Gemzell opfatter som en glidning i argumentationen fra delkonklusioner til syntese, er således udtryk for min bestræbelse for til sidst at samle undersøgelsen til en helhed, der ikke blot består af summen af de dokumenterede delresultater, men også af den syntese, dynamikken i udviklingen samlet kan underbygge.

Den modne Kauffmanns dissens

Gemzell fremhæver og dokumenterer yderligere Kauffmanns tidlige og markante nordiske orientering, som også kommer til udtryk senere under besættelsen og i 1948 i forbindelse med Kauffmanns bestræbelser for medvirke til at stable et vestvendt nordisk forsvarsforbund på benene. Det får Gemzell til at rejse spørgsmålet, om det var »alliancepolitiker« snarere end kosmopolit, Kauffmann var, og han peger på, at det netop var alliancer med USA, Kauffmann søgte at opnå. Opfattelsen af Kauffmann som »alliancepolitiker« med en stærk amerikansk orientering falder fint i tråd med mine egne resultater, men forklarer ikke til bunds, hvorfor Kauffmann nåede frem til en definition af Danmarks interesser, der var diametralt modsat den, de fleste af hans kolleger og regeringen i København delte. Kauffmann forstod meget vel, at USA også i forbindelse med grønlandsoverenskomsten naturligvis forfulgte sine »egne, overordnede og langsigtede mål«, som Gemzell udtrykker det. Det var netop for at sløre dette, at han (Kauffmann) udadtil henviste til den »canadiske trussel«, som allerede Løkkegaards undersøgelse viste reelt var fiktiv. Den provokerende pointe er netop, at Kauffmann gav USA

afgørende indrømmelser, ikke kun fordi han dermed selv opnåede den eftertragtede anerkendelse som uafhængig gesandt, men efter alt at dømme også fordi han – modsat de hjemlige beslutningstagere – fandt, at en nærmere tilknytning til USA var i Danmarks egen interesse.

Gemzell peger her på, at Kauffmanns orientering var klart amerikansk modsat britisk. Jeg er imidlertid ikke overbevist om, at Kauffmann delte Adolf Berles udprægede antibritiske følelser. Kauffmann havde i Kina arbejdet nært – og harmonisk sammen med sin britiske kollega. Hans første markante indsats under krigen var det – forgæves – forsøg på at overtale danske skibe i neutral amerikansk havn på at lade sig beslaglægge af Storbritannien på britiske betingelser. Nyholms militære operation i Fjernøsten blev gennemført i britisk regi, og Kauffmann forsøgte flere gange under besættelsen at knytte direkte kontakt til det britiske udenrigsministerium bag om ryggen på de frie danske i London. Det var Winston Churchill der – til det britiske diplomatis bestyrtelse – under en reception i Det Hvide Hus spurgte Kauffmann, om denne ikke havde lyst til at tilslutte sig De forenede Nationers Erklæring, og London, som – stik mod alle regler og som en særlig gestus – fløj Kauffmann hjem til Washington kort før D-dag. Jeg er på denne baggrund fortsat tilbøjelig til at mene, at problemerne med London under besættelsen skyldtes konflikten med de Frie Danske og ikke Kauffmanns frygt for, at Danmark »risikerede at blive en satellit, økonomisk og politisk til England«.

Hermed synes tesen om, at Kauffmanns dissens bundede i et andet *syn* på Danmarks internationale stilling end det i København fremherskende, at stå uantastet. Den professionalisme, som Gemzell efter min opfattelse med rette peger på som et væsentligt element i forklaringen på Kauffmanns optræden, uddybede på sin vis kun skismaet. Overbevist om, at han havde monopol på den indsigt, der rummede Danmarks *egentlige* interesse, handlede Kauffmann uden regeringens og dermed demokratiets kontrol – I Kongens Navn.

En tilfældig historie?

Med Finn Løkkegaard deler jeg opfattelsen af, at Bang-Jensens og Kauffmanns optræden den 9. april 1940 ikke var tilfældig, men udtryk for de to mænds forudaftalte strategi for, hvorledes gesandtskabet skulle forholde sig, hvis Danmark blev besat af Tyskland. Vi er også enige om, at gesandten og hans unge sparringspartner arbejdede ud fra den antagelse, at den danske regering i så fald ville gå i exil. Men jeg kan hverken dele Løkkegaards tolkning af, at anden verdenskrigs udbrud i september 1939 i sig selv var afgørende for Kauffmanns synspunkter og

end mindre, at gesandtskabets politik under krigen var igangsat og drevet af Povl Bang-Jensen snarere end af Kauffmann selv.

For at tage det sidste først, kan det klart dokumenteres, at Povl Bang-Jensen i september 1939 kom til Washington på Henrik Kauffmanns udtrykkelige opfordring, og at gesandten gennem en demarche til udenrigsministeriet søgte at rejse penge til den unge jurists studier i Washington. Kauffmann lagde ikke skjul på, at hans bagtanke var, at Bang-Jensen kunne gå ham til hånde på gesandtskabet »dersom Krigen skulde medføre stærkt forøget Arbejde...«² Det gjorde den, og den 1. januar 1940 anmeldte Kauffmann formelt som attaché på gesandtskabet en »amatørdiplomat«, som med sin aktivisme og holdning stod i diametral modsætning til den danske regerings neutralitet og liggen død. Det var således Kauffmann, der i Bang-Jensen så en mand, han kunne bruge. Ikke omvendt.

Bang-Jensens udtalelser til pressen umiddelbart efter Danmarks besættelse – og før Kauffmann nåede tilbage til Washington – fulgte som nævnt efter alt at dømme den linie, han og gesandten på forhånd havde været enige om, omend på den falske præmis, at regeringen ville gå i eksil. Der er således intet mærkeligt ved, at Bang-Jensen udtalte sig, som han gjorde. Det bemærkelsesværdige er, at Kauffmann valgte at fastholde denne linie, selv da det i løbet af dagen gik op for ham, at regeringen blev siddende, og at han gjorde det på trods af, at såvel kolleger på tunge europæiske poster som embedsmænd i State Department rådede ham til at se tiden an. Allerede den følgende dag tog Kauffmann et afgørende skridt mod egentlig dissens, da han uden på nogen måde at være tvunget af situationen sendte sit »cirkulæretelegram« til kollegerne i den fire verden med den slet skjulte opfordring til ikke at holde sig udenrigsministeriets instruks efterrettelig.

At Kauffmann – og Bang-Jensen – senere måtte rebe sejlene skyldes ikke en ændret attitude, men alene den manglende amerikanske tilbøjelighed til at anerkende Kauffmann som uafhængig gesandt. Selv om han derfor var nødt til at undgå et åbent brud med København, arbejdede han bag kulisserne ihærdigt for de allieredes sag – først og fremmest i forbindelse med skibene. Det var således de to mænds aftale, der satte begivenhedsforløbet i gang. Og det var Kauffmann, der ved sin fastholden den 9. april af den forudbestemte kurs med åbne øjne gik ind i konflikten. Tilfældighederne spillede i den forbindelse ingen stor rolle.

Finn Løkkegaard har utvivlsomt ret i, at Bang-Jensen både under og efter krigen var pådrivende i forhold til Henrik Kauffmann og modsat

² Brev Kauffmann-Bang-Jensen, 14. september 1939. PBJA.

denne ideologisk besjælet af en stærk anti-nazisme – og siden anti-kommunisme. Meget tyder også på, at Bang-Jensen gerne var gået længere, end Kauffmann kunne overtales til. Men heri ligger netop pointen. Det var til syvende og sidst gesandten og legationschefen Henrik Kauffmann, der bestemte tempoet. Ham var det, der satte sit navn under Grønlands-overenskomsten og ham var det, der underskrev de famøse telegrammer til kollegerne og breve til bl.a. Foreign Office. Det er for den samlede vurdering af Kauffmanns optræden mindre væsentligt, at Bang-Jensen tydeligvis havde konciperet meget af Kauffmanns korrespondance. Kauffmann havde øjnene vidt åbne, og han gik ikke længere, end han fandt det rigtigt. Det var til gengæld langt – og i visse henseender længere, end selv Bang-Jensen måske var klar over. Skulle man fastholde Løkkegaards tolkning af Bang-Jensen som drivkraften på gesandtskabet – hvordan så forklare Kauffmanns engagement med Erik Nyholm i Kina eller hans udlægninger i Council on Foreign Relations?

Løkkegaard anfægter, at de danske skibsredere organiseret i Dan-committee i 1940 »lå inde med en del af nøglen til det for Kauffmann afgørende spørgsmål: Anerkendelse som uafhængig gesandt eller ej.« Han peger på, at anerkendelsen skulle udgå fra den amerikanske regering, og at de allierede i 1940 ville have anset en beslaglæggelse til fordel for amerikanerne for at være en uvenlig handling. Men humlen er, som også Rasmus Hansen påpeger i det notat, der er citeret i note 95 (s. 708), at Kauffmann ikke havde den fornødne autoritet til i praksis at gennemføre en beslaglæggelse. Han kunne ganske enkelt ikke levere varen, d.v.s. skibsrederne – og var derfor i denne sammenhæng uinteressant set fra en amerikansk synsvinkel. Situationen var radikalt forandret i april 1941, da Kauffmann faktisk havde noget at handle med i form af Grønlands indforståelse med baseoverenskomsten. Nok vændede landsfogderne sig, men de havde reelt intet alternativ og måtte nødtvunget anerkende Kauffmanns autoritet. Det behøvede skibsrederne ikke – og de demonstrerede med al ønskelig tydelighed, at de heller ikke var til sinds at gøre det. Dermed beholdt de – i 1940 – en vigtig del af nøglen til Kauffmanns anerkendelse. Da rederne besluttede at beholde den i lommen, forblev døren til anerkendelse låst.

Striden om hvorvidt de grønlandske landsfogder uden Kauffmann i foråret 1941 ville have indgået en overenskomst med USA om forsvaret af Grønland, er lige så gammel som overenskomsten selv. Løkkegaard har i flere sammenhænge argumenteret for, at landsfoged Svane næppe ville have tiltrådt en sådan. Selv sagde Svane, at det ville han. Materialet er tyndt og spørgsmålet under alle omstændigheder hypotetisk – og ikke afgørende for hovedargumentet: State Department valgte Kauffmann

som forhandlingspartner, fordi man her kunne få en indrømmelse, man ikke *ventede* at kunne få hos landsfogderne: artikel X. Intet sted i de samtidige amerikanske kilder, som indtil sidste øjeblik entydigt anbefaler landsfogderne som forhandlingspartnere, afspejles tvivl om, hvorvidt fogderne vil lege med. Uanset hvad vi mener, Svane ville eller ikke ville have gjort i en given situation, var den amerikanske vurdering klart, at overenskomsten burde indgås med »den grønlandske regering«. Det var, som Kauffmanns og Bang-Jensens »skuffenotat« fra maj-juni 1941 bekræfter, Kauffmann *selv*, der pressede sig på som alternativ til landsfogderne. Formålet var, som også Løkkegaard fremhæver, at opnå den eftertragtede anerkendelse som uafhængig gesandt. Prisen var – artikel X.

Løkkegaard kaster sig ud i et forsvar for Grønlands-overenskomstens artikel X og fremhæver, at jeg med min betoning af det problematiske i den famøse artikels formulering har lokket ikke blot uskyldige læsere, men også »de gode folk i DUPI« på vildspor. Uden at repetere den udførlige gennemgang af artiklen i min afhandling skal jeg her indskrænke mig til at påpege, at Løkkegaard i sin argumentation bekvemt ser bort fra den afgørende passus om, at der skulle være *enighed om*, »at de nuværende Farer for det amerikanske Kontinents Fred og Sikkerhed« var ophørt. Han tager heller ikke stilling til, at også den danske regering i samtiden hæftede sig ved artikel X som et alvorligt problem – ikke mindst på længere sigt. Det siger noget om de samtidige vurderinger, at en af de danske hovedmålsætninger ved forhandlingerne ti år senere om en ny overenskomst var – omsider – at blive den famøse artikel X kvit. Løkkegaard mener, at USA såmænd nok ville have besat Grønland uanset overenskomsten og også efter krigen ville have beholdt de baser, man anså for at være af vital betydning. Måske. Men der er næppe tvivl om, at USA både i 1941, i 1945-48 og i 1951 havde et endog meget stærkt ønske om, at deres militære tilstedeværelse i Grønland fremstod som *legitim* og ikke som en krænkelse af dansk suverænitet. Hvordan USA ville have forholdt sig, hvis det ikke havde vist sig muligt at opretholde blot et figenblad af legitimitet for engagementet i Grønland, er svært at sige. Men forløbet viser, at USA var villig til at strække sig langt for at opnå den ønskede aftale.

At gøre Povl Bang-Jensen til hovedperson og drivkraft i historien om det uafhængige gesandtskabs politik 1940-49 er at spænde vognen foran hesten. Den lange historie om Henrik Kauffmann i dansk diplomati viser en mand, som fra sin karrieres spæde begyndelse udviste usædvanlig vilje til selvstændig handlen og aktivisme, ofte på kant med eller uden forbindelse til Københavns udenrigspolitik. Han var personligt og pro-

fessionelt stærkt orienteret mod USA og færdedes allerede før Danmarks besættelse hjemmevandt i det internationalt orienterede amerikanske *establishment*. Med dette udgangspunkt tog han initiativ til at knytte Bang-Jensen til gesandtskabet, hvor han under og efter besættelsen lod den dynamiske ildsjæl trække en stor del af læsset. Men der er ikke i gesandtskabets arkiv, blandt Povl Bang-Jensens personlige papirer eller i de mundtlige beretninger fra folk, der stod gesandtskabet nær under og efter besættelsen, antydning af belæg for, at Bang-Jensen havde større indflydelse end netop som betroet medarbejder og højre hånd. Forestillingen om Povl Bang-Jensen som Kauffmanns »onde ånd« og den egentlige drivkraft bag gesandtskabets *dissens* kolporteredes allerede i 1940 af deres argeste modstander på gesandtskabet, den notorisk uvederhæftige Einar Blechingberg, og trivedes i udenrigsministeriet under besættelsen og blandt de af Kauffmanns kolleger, der ikke kunne forlige sig med tanken om, at en af deres egne havde brudt linien og stillet spørgsmålstegn ved den politik, udenrigstjenesten som helhed stod for. Men at myten er gammel, gør den ikke mere rigtig. Bang-Jensen spillede en vigtig rolle. Men Kauffmann havde selv bukserne på.

Den kolde krigs melodi

Diskussionen med Poul Villaume om tolkningen af centrale udviklingsforløb i dansk udenrigspolitik i den kolde krigs tidlige år må, for at kunne påkalde sig videre interesse, koncentrere sig om, hvorfor de datidige aktører ud fra deres forudsætninger handlede som de gjorde, hvordan de opfattede situationen og hvilket rationale, der lå bag deres politik. Dog må det for god ordens skyld allerede indledningsvis understreges, at det er uden ethvert holdepunkt i min bog, når Villaume sætter lighedstegn mellem Kauffmanns udenrigspolitiske verdensbillede og mit eget eller mellem dennes opfattelse af sin rolle i dansk udenrigspolitik og min af hans.

Vandene skiller ved udlægningen af, hvad der lå bag den førte »sikkerhedspolitik«, først i årene mellem befrielsen og medlemskabet af Atlantpagten, siden som nybagt medlem af den nordatlantiske alliance. Ikke mindst takket være Villaumes pionérindsats på området foreligger der fra danske og især amerikanske arkiver et omfangsrigt kildemateriale, som i vidt omfang er tilgængeligt og systematiseret.

Groft sagt er det Villaumes grundtese, at Danmark »trods betydelig, principiel enighed med den overordnede amerikanske og allierede politik i den tidlige kolde krig var en Atlantpagt-allieret med forbehold...« Villaume når frem til, at den danske diskurs inden for alliancen

»langt fra alene« var udtryk for dansk bekvemmelighed og en genstridig indenrigspolitisk opinion, men i høj grad også for ledende politikeres betydelige »skepsis imod dele af den politik, USA og NATO stod for...«

Det er denne tese, jeg søger at nuancere – og på visse punkter revidere. Udgangspunktet er dels min undersøgelse af brydningen mellem Henrik Kauffmanns og ledende danske beslutningstageres opfattelse af Danmarks udenrigspolitiske interesse i perioden, dels – særlig for så vidt angår 1950'erne – Villaumes egen dokumentation. Det er – igen groft sagt – mit synspunkt, at der ikke i perioden efter 1949 findes et grundlæggende forbehold i dansk alliancepolitik, men at Danmarks medlemskab af Atlantpagten tværtimod hvilede på en nok så fundamental »strategisk alliance« mellem særlig det danske Socialdemokrati og USA, der var forenede i kampen mod kommunismen. Med denne synsvinkel bliver de kendte træk af den danske alliancepolitik, som Villaume fremhæver som »forbehold«, mere overfladiske spilfægterier, der ikke grundlæggende rækker ved billedet af Danmark som *uforbeholden allieret*.

Man kan naturligvis spørge, om diskussionen i virkeligheden bare går på, om alliancens bæger var halvt fuldt eller halvt tomt. Så trivielt mener jeg imidlertid ikke det er. Det er ikke uden betydning, om Danmarks stilling til væsentlige sikkerhedspolitiske spørgsmål, som amerikanernes tilstedeværelse i Grønland, udstationering, atombevæbning og forsvarsudgifternes størrelse, blev fastlagt ud fra et grundlæggende forbehold overfor alliancen, eller om politikken var udtryk for, hvordan skiftende (socialdemokratiske) regeringer mente, man bedst og stærkest kunne fastholde Danmark som fuldgyldigt medlem af en alliance, hvis militære – og nukleare – beskyttelse, man ønskede og stolede på. Tilsvarende er det ikke ligegyldigt, om de danske politikere, som Villaume synes at mene, var drevet af frygten for »et amerikansk atomart præventivangreb på Sovjetunionen via Grønland (Thule) – med heraf følgende stor risiko for et desperat sovjetisk forkøbs- eller gengældesslag mod Danmark (f.eks.) København« eller om de, som jeg vil fastholde, ikke alene fandt det nødvendigt men også ønskeligt at give USA de indrømmelser, som supermagten fandt var vitale for sin sikkerhed, netop fordi de delte USA's ønske om at inddæmme kommunismen. Endelig er det ikke ligegyldigt, om USA og andre toneangivende medlemmer af alliancen opfattede Danmark som *allieret med forbehold*, d.v.s. som mindre end helhjertet deltagende, eller om den danske alliancepolitik også i amerikansk optik – netop i kraft af den ideologiske kampindsats på de indre fronter og indrømmelserne i Grønland – blev anset som grundlæggende uforbeholden, også på trods af bøvlet med ikke-stationering og ikke-atomvåben i fredstid, lave forsvarsudgifter m.v.

Huggede hæle og klippede tæer

Villaume finder, at der skal hugges mange hæle og klippes mange tæer for at presse de enkelte udenrigspolitiske aktører i 1940'erne sidste halvdel ned i forstøbte pasforme. Det er, som det udtrykkeligt og udførligt fremgår, også min konklusion (s. 568 f). Kildematerialet synes ikke at underbygge den opdeling af danske udenrigspolitiske beslutningstagere i to skoler, som Villaume søger at udlede af min analyse. Dertil er de enkelte personer for sammensatte og modsætningsfyldte. Der er imidlertid et voldsomt spring fra denne konstatering til helt at miste interessen for de principielt forskellige måder at anskue dansk udenrigspolitik på, som (også) den gang eksisterede. Som det fremgår af undersøgelsen finder jeg det som syntese frugtbart at se de udenrigspolitiske brudflader og holdningsskift, perioden er præget af, som udtryk for spændinger mellem principielt forskellige måder at opfatte Danmarks internationale stilling. Villaumes kritik forholder sig ikke til dét projekt – udover konstateringen af, at syntesen lige så lidt som andre synteser kan anvendes til at deducere sig frem til enkeltpersoners holdninger til konkrete problemstillinger. At virkeligheden er uendelig kompleks, skal jeg være den første til at medgive, og jeg nærer intet ønske om at sætte den på formel eller presse den ind i en sindrig model. Min ambition er den mere beskedne: Bedre at forstå den.

Biografens fokus på en enkelt persons rolle i et længere udviklingsforløb udløser uanset den valgte metode næsten undtagelsesvist en anklage for, at denne persons betydning overdrives. Det er imidlertid vigtigt at sondre mellem på den ene side den *overbelysning* af en persons rolle, der følger af selve den biografiske genre, og på den anden en *overvurdering*, der tildeler den pågældende en større rolle i historien, end han eller hun tilkommer.

Denne sondring svigter Villaume, når han mener af bogen at kunne udlede den opfattelse, at Danmark ikke var blevet medlem af Atlantpagten, hvis det ikke havde været for Henrik Kauffmann. Villaume er ikke enig, men iler med at give sine egne bud på, hvem der »fra en samlet vurdering havde væsentlig eller måske afgørende indflydelse på Danmarks endelige valg af alliancetilknypning i 1949«, nemlig Halvard Lange og – må man forstå – Eugenie Anderson. Det har længe været kendt, at den norske udenrigsminister og den amerikanske ambassadør i København hver for sig spillede en væsentlig rolle i det komplicerede forløb, der førte til alliancebeslutningen i 1949. Heri er intet nyt. Mit ærinde har været at vise, hvad der måske hidtil har været knapt så indlysende, nemlig at Henrik Kauffmann også *gjorde en forskel*. Hvad der var sket, hvis der ikke

havde været en Halvard Lange, en Eugenie Anderson, en Henrik Kauffmann, eller for den sags skyld en Hans Hedtoft, nytter det ikke at spekulere over. Det kan vi af indlysende grunde aldrig få at vide.

Tilsvarende kan man naturligvis ikke fra min påvisning af, at Kauffmann på et tidligt tidspunkt og på centrale områder forudså den kommende udvikling, slutte, at jeg skulle mene, at det derefter var på grund af Henrik Kauffmann alene, at udviklingen forløb, som den gjorde.

Strategiske alliancer

Villaume stiller spørgsmålstejn ved Hans Hedtofts pro-amerikanske orientering og henholder sig bl.a. til Geir Lundestads tidligere tolkning, at Hedtoft i en central samtale med den amerikanske ambassadør den 17. november 1947 kort efter sin udnævnelse til statsminister i et forsøg på at udskyde de delikate forhandlinger om Grønland bevidst overdrev sin og Hartvig Frischs amerikanske sympatier. Hedtoft var utvivlsomt ude på at *please* amerikanerne. Det interessante er, hvordan. Går man samtalen igennem punkt for punkt, er den en glimrende illustration af min tese om, at det for de socialdemokratiske ledere – også i forholdet til USA – først og fremmest drejede sig om velfærdsstatens opbygning bl.a. som ideologisk værn mod kommunismen.³ Hedtoft gjorde det i begyndelsen af samtalen klart, at hans hovedprioritet ville være »to bring about social reform primarily affecting the welfare of the working classes« og han udelukkede ikke en alliance med de konservative for at undgå afhængighed af kommunisterne – og Det radikale Venstre (læs: neutralisterne). At han i forbindelse med drøftelsen af udenrigspolitiske spørgsmål fremhævede sin og Danmarks pro-amerikanske indstilling og spillede på sin åbenlyse og næsten provokatoriske anti-kommunisme afspejler det klare signal, han ønskede at sende: »Vi er (læs: af hensyn til venstrefløjens og de radikales) nødt til at fastholde ikke-blokkpolitikken. Men vi holder med Jer, arbejder for Jer og står fast mod kommunismen«. Samtalen viser, at Hedtoft allerede i november 1947 spillede op til den strategiske alliance med USA, som blev en realitet efter april 1949. Men tiden var endnu ikke moden – og Hartvig Frisch uaktuel som udenrigsminister.

Videre lægger Villaume betydelig afstand til min »generelle påstand« om, at det amerikanske engagement i Grønland indgik som en betydelig underforstået forudsætning for de dansk-amerikanske relationer i perioden. Selv om jeg er enig med Villaume om, at man skal være varsom med at gøre USA's vitale interesse i Grønland til den altoverskyggende faktor i

³ NA, RG.59, 859.00/11-1747.

Danmarks forhold til USA i perioden, anfægter denne konstatering ikke, at grønlandskortet spillede en underforstået – men af den grund ikke nødvendigvis mindre betydelig – rolle, også i tilfælde, hvor det ikke udtrykkeligt nævnes i kilderne. Jeg finder denne opfattelse bekræftet af DUPI's systematiske undersøgelse af Grønland under den kolde krig, som til overflod demonstrerer, at Grønland gennem hele perioden er et centralt element i forståelsen af dansk alliancepolitik. I den diplomatiske virkelighed hænger tingene sammen, også selv om man ikke ved enhver given lejlighed påberåber sig alle elementer. Det giver ingen mening at afgrænse grønlandskortets betydning til de konkrete tilfælde, hvor det af de tilgængelige kilder fremgår, at det udtrykkeligt blev fremhævet fra dansk side?⁴

Villaume medgiver som »ubestrideligt«, »ja rent ud banalt«, at Socialdemokratiet var stærkt engageret i den anti-kommunistiske kamp ude på arbejdspladserne som overalt i det danske samfund. Men, argumenterer han, det havde mindre betydning, fordi kommunismen stod svagt i Danmark, og fordi Socialdemokratiets interesse var overvejende indenrigs-, mens USA's var udenrigspolitisk orienteret. I disse to elementære konstateringer ligger netop udgangspunktet for den pointe, jeg forsøger at drive hjem: Den omstændighed, at det i meget vidt omfang lykkedes Socialdemokratiet at fordrive DKP fra den danske indenrigspolitiske scene og den omstændighed, at den strategiske alliance byggede på en arbejdsdeling, hvor USA (og NATO) tog sig af Danmarks ydre sikkerhed, mens Socialdemokratiet tog sig af den indre »ideologiske« sikkerhed, gør nok den grundlæggende overensstemmelse mindre fremtrædende i de enkelte kilder, men af den grund ikke mindre væsentlig for forståelsen af dansk sikkerhedspolitik gennem disse år.

Hvis man i for høj grad lader sine tolkninger styre af, hvor kildematerialet klumper sammen, f.eks. af det overvældende kildemateriale, der er aflejret fra diskussionen om de konkrete stridsspørgsmål indenfor alliancen, opstår en fare for at overse den ofte uudtalte baggrund for disse uoverensstemmelser. Man kan ikke nødvendigvis slutte fra den diplomatiske retorik inden for alliancens trygge rammer til en grundlæggende uenighed i forhold til alliancens grundelementer. Min tolkning forbliver, at der var mere, der bandt sammen end skilte. At Socialdemokra-

⁴ Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68. Dansk udenrigspolitisk Institut 1997. For en vurdering af »det grønlandske korts« betydning se særlig s. 104 ff og 273 ff. Se også Nikolaj Petersen: *The H.C. Hansen Paper and Nuclear Weapons in Greenland*, DUPI Report 1997/2, s. 23 og 27 f for en understregning af sammenhængen mellem H.C. Hansens indrømmelser vedrørende Grønland og dansk atompolitik i øvrigt.

tiets ledelse var uden grundlæggende forbehold i tilslutningen til alliancen, og at *begge parter* dybest set var interesserede i den arbejdsdeling, der bestod i, at USA inddæmmede (verdens)kommunismen militært og Socialdemokratiet den hjemlige kommunisme ideologisk. Heraf følger også, at USA på et overordnet strategisk plan var aldeles uanfægtet af de reservationer, Socialdemokratiet havde over for aspekter af såvel amerikansk udenrigspolitik som alliancens styrkemål m.v. Når alt kom til alt, havde også USA en egen erkendt interesse i, at det danske Socialdemokrati dækkede sin bløde venstre flanke ind.

Heri ligger ikke i sig selv en underkendelse af Villaumes resultat, at »flertallet af de ledende politikere (...) [delte den] betydelige folkelige skepsis imod dele af den politik, USA og NATO stod for eller foreslog Danmark at føre.« Men denne skepsis angik netop visse konkrete punkter og anfægtede efter min opfattelse ikke den *strategiske alliance*, som jeg ser bekræftet ikke kun af den samlede førte politik og af de militærstrategiske og nukleare indrømmelser til USA i Grønland men (mere overraskende) også udtrykkeligt i kilderne, som når udenrigsminister Dean Acheson og oppositionsleder Hans Hedtoft under en timelang samtale i juli 1952 helt undlader at *punke* hinanden og i stedet i god forståelse fokuserer på de skandinaviske og tyske socialdemokratiers rolle i bekæmpelsen af kommunismen i de respektive lande.⁵

Argumenter med tilbagevirkende kraft

Det er et hovedpunkt i min undersøgelse, at Henrik Kauffmann og Povl Bang-Jensen i Washington tidligt identificerede sig med den amerikanske opfattelse af, at *neutralisme* var uacceptabel og umulig under den kolde krig. Derfor lagde ambassaden i Washington afgørende vægt på, at Danmark klart tilkendegav *vilje* til selvforsvar, idet de mente, at denne vilje i sig selv ville udløse et amerikansk engagement – og i sidste ende folde den amerikanske atomparaply ud over Danmark. Det er *budskabet* i Bang-Jensens »Hemmelige Analyse« i forbindelse med Påskekrisen 1948 – ganske uanset om hans og de danske politikeres fælles forudsætning – at der forelå en reel sovjetisk trussel – holdt eller ej.

Man kan naturligvis som Villaume problematisere truslens realitet, men ikke med vor tids bagklogskab imødegå det kauffmannske og bang-jensenske *ræsonnement*. Den historiske diskussion må sondre mellem to principielt forskellige opgaver: Den ene, som jeg i mine konklusioner og perspektivering giver et bud på, drejer sig om forståelsen af

⁵ Jf. I Kongens Navn s. 509. Se også Hedtofts brev til Eugenie Anderson, omtalt s. 554 f.

dansk udenrigspolitik, som den måtte tage sig ud for de samtidige aktører. Udgangspunktet må her være den samtidige opfattelse af den kolde krig – uanset hvor rigtig eller forkert denne nu måtte forekomme os. Når historien om Henrik Kauffmann bruges til mere almene refleksioner over dansk udenrigspolitik i perioden, sker det inden for dette univers.

En helt anden opgave er at søge større forståelse af det, Villaume kalder »den tidlige kolde krigs strukturer og fysiognomi«. De seneste år har en række forskere bidraget med forskellige tolkninger af den kolde krigs årsager og dynamik. Nye bidrag og vinkler vil utvivlsomt komme til, uden at det nødvendigvis bliver muligt på få sætninger at udsige endegyldige sandheder om den kolde krigs udspring og rationale.

Rigtig problematisk bliver det imidlertid først, hvis man med udgangspunkt i sådanne nutidige analyser af den kolde krig går i rette med fortidige synspunkter og handlinger. Når Villaume finder, at min formidling af Danmarks stilling og politik, giver et »reduktionistisk« billede af Øst-Vest konflikten, tager han således udgangspunkt i en kritik af Bang-Jensens og Kauffmanns alarmistiske budskaber baseret på en nutidig analyse af den kolde krigs tidlige år. Det skal man være varsom med. Man kan diskutere historien – men ikke *med* den.

Den debat om Danmarks internationale placering, som Henrik Kauffmann var med til at sætte i gang under Danmarks besættelse, og som hans aktivisme i Washington bidrog til at holde liv i også efter krigen, fortsætter. Det er der ingen grund til at beklage. Det er først den dag, den er slut, at der for alvor er grund til uro.